

Kroniek

H.J.C.C.J. Wilschut

Breuk en breuklijn¹

Het is dit jaar veertig jaar geleden dat zich binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland een breuk voltrok, die leidde tot het ontstaan van de Nederlands Gereformeerde Kerken. Waarover ging het eigenlijk? Het is inmiddels meer dan veertig jaar geleden. Late vijftigers en de ouderen hebben het nog bewust meegemaakt. Voor mensen onder die leeftijd gaat het echt om een stuk verleden. Wat was er aan de hand? Soms heeft men geen idee. In die leemte wil deze Kroniek voor een deel proberen te voorzien. Niet voor niets is een kroniek een ‘verhaal van gedenkwaardige gebeurtenissen’ (Van Dale).

Levend verleden

Kerkgeschiedenis is niet echt populair. Het verleden is voorbij. Laten we liever vooruitkijken! Dat klinkt goed, maar het blijft een vergissing. Om het heden te begrijpen heb je kennis van het verleden nodig. Omdat je er vandaag nog mee te maken hebt. Het verleden blijkt een levend verleden. Alleen al daarom is het goed om terug te kijken. Wie de geschiedenis niet kent, moet die overdoen, luidt een bekend gezegde. Je kunt leren van het verleden voor het heden. Anders moet je het wiel opnieuw uitvinden, terwijl dat wiel er al is.

Al gaat het bij de terugblik op de jaren zestig van de vorige eeuw om een levend verleden, dat de kerkelijke verhoudingen van vandaag nog steeds voor een groot deel bepaalt, ook moet je kijken naar wat er sindsdien veranderd is. De geschiedenis, ook de kerkgeschiedenis, kent een eigen dynamiek, waarin niet alles altijd hetzelfde blijft. Je moet elkaar niet zonder meer op het verleden vastspijkeren. Vandaar dat we niet alleen kijken naar de breuk in de jaren zestig. Maar ook naar de breuklijn tussen GKv en NGK. Loopt die nog steeds zo als destijds?

Eenzijdig

Een verhaal als dit heeft iets eenzijdigs. We kijken naar een stuk van onze eigen kerkgeschiedenis. Maar kerkgeschiedenis staat niet op zichzelf. Die is ingebed in wat er in de samenleving allemaal gebeurt. De samenleving in de jaren vijftig tot zeventig van de 20e eeuw was een andere dan die in het jaar 2007. Jammer genoeg kan ik aan die context nauwelijks aandacht besteden. Terwijl dat toch mede een rol speelt. Bij sommige dingen zult u denken of zeggen, terugkijkend als mensen van 2007: waar maakte men zich toen in vredesnaam druk over? Ja, dat zeg je nú. Maar sommige dingen konden in het verleden brandende kwesties worden. Voor een eerlijke beoordeling is het goed om dat te beseffen. Voordat wij hooghartig een oordeel vol onbegrip uitspreken. Al was niet alles goed, probeer eens met begrip in te leven.

Ook in een ander opzicht is dit verhaal eenzijdig. Het lijkt alsof er binnen de kerken alleen maar moeite en narigheid is geweest. Dat is per se niet waar. Er is ook opbouw en opbloei geweest. Wekelijks mocht het evangelie verkondigd worden en deed de Heilige Geest zijn werk. Er blijft dus heel wat ongenoemd. Terwijl over wat wel aan de orde komt, meer te zeggen is dan hier gebeurt. Het gaat om een introductie en een globaal beeld.

Na de Vrijmaking

Synodaal en vrijgemaakt gereformeerd

Er is op dit moment binnen de GKv veel diversiteit. Het was na de Vrijmaking van 1944 binnen de kerken al gauw niet anders. Gemeenschappelijk werden de bovenbijbelse bindingen over doop en veronderstelde wedergeboorte afgewezen. Zoals men ook zij aan zij stond als het ging om het afwijzen van de schorsingen. Al moet gezegd worden dat sommigen meer moeite hadden met de binding aan de leeruitspraken over doop en wedergeboorte, dan met die uitspraken zélf. Er waren er, die zich met name om de kerkrechtelijke kant van de zaak vrijmaakten.

De neuzen stonden bepaald niet allemaal dezelfde kant op. Bijvoorbeeld als het ging om de manier waarop je tegen de Vrijmaking aankeek. Was die een vorm van reformatie, vergelijkbaar met de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886? Of was het een noodmaatregel die zo gauw mogelijk ongedaan moest worden gemaakt? Sommigen van hen die zich hadden vrijgemaakt, schrokken toen ze zagen hoe een eigen kerkelijk leven van de grond kwam. Naast en tegenover de synodaal Gereformeerde Kerken ontwikkelde zich een complete vrijgemaakt-gereformeerde zuil, met eigen organisaties als het GPV, gereformeerde scholen, het begin van een eigen pers. Dat was voor sommigen een station te ver.

Het leidde aan het begin van de jaren vijftig tot een kleine uittocht richting synodaal Gereformeerde Kerken. Daaraan is de naam verbonden van ds. B.A. Bos ('Bos-actie'). Na enkele conferenties keerden ongeveer 2500 vrijgemaakten terug.

Niet ieder ging echter die terugweg. De verschillen waarom het ging, werden terdege gevoeld. Al bleef er bij menigeen moeite om de Vrijmaking als reformatie te zien. Zoals er ook moeite was met wat werd aangeduid als de 'doorgaande reformatie', de eigen organisaties en scholen. Lang heeft de verhouding tot de synodaal Gereformeerde Kerken en de eigen positie als vrijgemaakte kerken de discussies binnen onze kerken gestempeld. En de sfeer vaak vertroebeld. Met als gevolg onderling wantrouwen. Wanneer was je nou 'goed vrijgemaakt'?

De eerlijkheid gebiedt te erkennen: er zijn vormen van drijfverij geweest. Maar niet alle voorstanders van de 'doorgaande reformatie' waren drammers. Veel van de eigen organisaties en scholen zijn met liefde voor de Here en zijn dienst opgebouwd. En heus niet vanuit een ware-kerk-kramp. Maar omdat men de eenheid van het leven respecteerde. Ben je gereformeerd op zondag, dan ook op maandag. Daarvoor greep men naar de vormen van toen, de vormen van het verzuilde Nederland (daar hebt u een voorbeeld van invloed van de maatschappij). Maar 't was niet enkel drijfverij.

Sommigen waren bovendien wel erg positief over de synodaal Gereformeerde Kerken. Terwijl onze kerken de boot afhielden. Begrijpelijk. In 1959 werden de leeruitspraken uit 1942/3 ter zijde gesteld. Maar niet ingetrokken. Integendeel, men zei dat ze zegenrijk gewerkt hadden. De schorsingen bleven gehandhaafd. En een nieuwe kerkorde met een hiërarchische structuur (de synode aan kop!) werd ingevoerd. Vandaar dat onze GS Assen 1961 zei: geen contact! Voor sommigen binnen onze kerken was de wereld te klein.

Zeker in de jaren zestig hadden de synodaal Gereformeerde Kerken een grote aantrekkingskracht. Er was daar zoiets als een sterke krachtontplooiing. Deze kerken groeiden en bloeiden. Theologisch timmerden grootheden als G.C. Berkouwer en Herman Ridderbos aan de weg. Er was uitbouw op alle fronten. Dan waren de vrijgemaakt

Gereformeerde Kerken toch wel erg klein. Met veel interne spanningen en polemiek. Er bleef een hang naar de synodaal Gereformeerde Kerken, waarbij sommigen de overstap wel maakten (bijv. ds. J. van der Schaft te Murmerwoude), maar anderen niet, die in hun h art naar terugkeer verlangden.

Verdere verschillen

Er waren meer ‘bloedgroepen’ binnen de kerken te onderscheiden. Binnen de kerken was ook een gemêleerde groep, die op zichzelf genomen niet zo heel veel van de synodaal Gereformeerde Kerken moest hebben. Maar die toch een eigen positie innam. Een groep die ook als groep weer eigensoortige flanken kende.

Het gemeenschappelijke kenmerk van deze groep was een afkeer van wat men wel aanduidde als ‘speculatief denken’. Blijf maar dicht bij de eenvoudige taal van de Bijbel. Niet te veel theologische constructies alstublieft. Bij sommigen leverde dat een houding op van het zoeken naar speelruimte in de binding aan de belijdenis.

Een groep met eigen flanken. Je vond er mensen beïnvloed door de Wijsbegeerte der Wetsidee, de reformatorische wijsbegeerte, zoals Vollenhoven en Dooyeweerd die hadden ontwikkeld. Je vond er ook aanhangers van A. Janse (‘van Biggekerke’), WdW-man met eigen accenten. Janse was een begaafd man, werkzaam in het onderwijs. Helaas, het denken van Janse bewoog zich in de richting van biblicisme. In de omgang met de Schrift bind je je zozeer aan de bijbeltekst, dat je oog voor het grote geheel van de Schrift dreigt te verliezen. Je gaat maar zo isgelijktkens zetten die te kort door de bocht gaan. Voor Janse betekende dit in de praktijk dat hij in de Tweede Wereldoorlog pleitte voor onderwerping aan de Duitsers. Had Jeremia niet gezegd dat je je moest onderwerpen aan Babel, die slaande hand van God?

Ook bij de volgelingen van Janse tref je het nodige reliëf aan. Je had zeer gematigde figuren. Je had ook meer extreme figuren als ds. B. Telder in Breda. Hij trok een conclusie die A. Janse nooit getrokken heeft: dat Gods kinderen na hun sterven niet naar de Here in de hemel zouden gaan. Aldus Telders boek uit 1960 *Sterven en dan? Gaan de kinderen Gods wanneer zij sterven naar de hemel?* Telder leverde openlijke kritiek op Zondag 22 HC. In strijd met het ondertekeningsformulier, dat in Breda overigens al eerder afgeschaft was.

Het biblicisme nam in Breda aparte vormen aan. Alles waar geen bijbelteksten voor zijn, viel onder het oordeel ‘eigenwillige godsdienst’. Daarom: geen christelijke feestdagen, geen periodieke aftreding van ambtsdragers, geen emeritaatsvoorziening samen met zusterkerken enz.

Nee, niet ieder was het met Telder eens. Maar menigeen vond wel dat er voor dit soort afwijkingen van de belijdenis ruimte moest zijn. Als de hoofdzaken van het belijden maar niet werden aangetast. En Telder was toch ook zo’n vrome man...

Er zijn er die hier twee groepen onderscheiden: de volgelingen van A. Janse  n een groep die hoe dan ook meer ruimte zocht voor confessionele vrijheden. Het is moeilijk om hier precieze grenzen te trekken. Vandaar dat ik voorzichtigheidshalve kies voor het spreken over een brede groep met bepaalde flanken. Overigens wordt het verhaal er niet anders van.

Welke flanken je ook kunt onderscheiden, er groeide een stroming binnen de kerken die ruimte zocht voor afwijkende gevoelens. In combinatie met soms uitgesproken independentistische ideeën. Independentisme wil zeggen: de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk wordt het  en en al. We doppen plaatselijk onze boontjes wel, daar moet het

kerkverband zich niet te veel mee bemoeien. Het meldde zich al snel na de Vrijmaking. Eén van de laatste polemieken die prof. dr. K. Schilder te voeren had, ging over de aard van het kerkverband (discussie met ds. K. Doornbos). Is dat kerkverband een zandhoop (met allemaal losse korrels) of is het gelei: een samenhangend geheel? Opnieuw, hier was Breda (met de 'dochtergemeente' Rijsbergen) een triest voorbeeld van wat er in de praktijk mis kon gaan. Er werden heel wat kerkordelijke regels en afspraken aan de laars gelapt.

Denkt u niet aan allerlei georganiseerde en afgegrensde groeperingen binnen de kerken. Het gaat om de hoofdzaken van bepaalde denkrichtingen. Het gaat niet aan om ieder bij een groep in te delen. Zo zwart-wit lag het allemaal niet. Velen wilden gewoon alleen maar gereformeerd zijn, en hielden daarbij in een bepaalde richting over. Zoals er ook waren, overtuigd vrijgemaakt gereformeerd, die de aansluiting bij de brede gereformeerde traditie bleven zoeken, zonder zich in een specifiek vrijgemaakte richting te profileren, welke dan ook maar.

Spanningen

Al die verscheidenheid bracht binnen de kerken grote spanningen. De eerste jaren na de Vrijmaking bleven die nog tamelijk beheersbaar. Alhoewel. De kwestie Kralingen begon (vanaf 1949). De GS Kampen 1951 was nou niet het grootste succes als kerkelijke vergadering. Het verschil in visie op het kerkverband begon aan de oppervlakte te komen.

Het was een hele schok toen prof. dr. K. Schilder op 23 maart 1952 overleed. En zes weken later (30 april) prof. B. Holwerda (begaafd oudtestamenticus). De verslagenheid binnen de kerken was groot. Zeker in Schilder viel een samenbindend figuur weg.²

De moeiten kwamen steeds meer los. Het ging rommelen binnen de redactie van *De Reformatie* (over als blad leiding geven). Met als resultaat dat vanaf 1957 een tweede kerkelijk opinieblad binnen de GKv verscheen: *Opbouw*. Rond *Opbouw* groepeerde zich met name de derde zojuist genoemde groep. Dit onder leiding van (o.a.) ds. G. Visée en de hoogleraren C. Veenhof en H.J. Jager. Het zat allemaal niet lekker binnen de GKv. Het bleek ook uit de kritische reacties op de benoeming van J. Kamphuis tot hoogleraar in Kampen.

De breuk zat eraan te komen. Zo gaat dat, wanneer kerken - zoals Breda en Rijsbergen - een eigen weg gaan, zonder zich veel aan te trekken van het kerkverband. Zo gaat dat, wanneer dwaalleer optreedt. Zoals die van ds. Telder, bij wie ds. C. Vonk zich luidruchtig aansloot (*De doden weten niets*). Trouwens, ook Vonk had zo z'n eigen gedachten over het kerkverband, zoals bleek in de 'kwestie Kralingen'. Maar er meldden zich meer dwaalgevoelens. In Noord-Holland ventileerde ds. L.E. Oosterhoff te Beverwijk warrige ideeën over doop en verkiezing. De predikanten G. Visée en J.O. Mulder, beiden te Kampen, zeiden hardop dat de Tien Geboden niet meer zouden gelden voor de nieuwtestamentische gemeente. Die horen thuis in de verleden tijd van het Horebverbond. In het Nieuwe Testament hebben we alleen met het liefdegebod te maken. Denk dus niet dat bijvoorbeeld het sabbatsgebod ons nog iets te zeggen zou hebben! Ook over het eeuwige leven hield men er in Kampen merkwaardige gedachten op na: iets van alleen maar in de toekomst.

Zowel de gedachten van Telder als van Visée en Mulder werden door kerkelijke vergaderingen afgewezen en veroordeeld. De kerken waren er als kerken niet van gediend! Maar velen binnen de kerken vonden dat er voor dit soort afwijkende gevoelens ruimte moest zijn. Als je de Here Jezus maar liefhebt, zei ds. W. Borgdorff van Baarn, dan mag voor de rest ieder er wel zijn eigen dogmatiekje op nahouden.

Breuk

Breuk in fasen

Wanneer we het hebben over de breuk in de jaren zestig van de vorige eeuw, denken we al gauw terug aan de breuk vanaf het jaar 1966, het jaar waarin de zgn. ‘Open Brief’ verscheen. De werkelijkheid ligt gecompliceerder.

In 1965 was er een breuk in de GKv te Breda. Op een heel centraal punt: wil je je binden aan de belijdenis, als in alle opzichten overeenkomend met Gods Woord? Nee, zei de meerderheid van de kerkenraad te Breda. Ja, zei een minderheid. Een breuk werd onvermijdelijk. Gevolgd door een breuk in de Classis Noord-Brabant/Zuid-Limburg. Aan de landelijke breuk ging deze regionale breuk vooraf.

Ook in Beverwijk was het tot een breuk gekomen. Een deel van de gemeente was in doleantie gegaan. Ook in Noord-Holland ging het erom spannen. Het was geen vrolijke tijd binnen de GKv.

Open Brief

Toen kwam de Open Brief. Gericht aan de ‘Tehuisgemeente’ van ds. A. van der Ziel, tot die tijd predikant van de GKv Groningen-Zuid. Er waren in Groningen-Zuid al jaren problemen. Ds. Van der Ziel wilde samenspreken met de plaatselijke synodaal Gereformeerde Kerk. De kerkenraad wilde dat niet. Ds. Van der Ziel zette toch door. Dat kun je hem met recht kwalijk nemen. Al ben je het honderd keer met je kerkenraad oneens, je gaat niet tegen je kerkenraad in. Teken dan maar bezwaar aan bij een kerkelijke vergadering. En offer de eenheid van de gemeente niet aan jouw idealen op.

Het kwam tot schorsing van ds. Van der Ziel. Het leidde op de synode van Rotterdam-Delfshaven 1964-65 tot een pure rel. De synode keurde met één stem verschil de schorsing van ds. Van der Ziel goed. Vervolgens stapte de minderheid op, die weigerde om nog langer met de meerderheid te vergaderen. Er kwam heel wat op scherp te staan.

Gevolg van deze schorsing was dat ds. Van der Ziel met zo’n 600 gemeenteleden ging kerken in het gebouw ‘Het Tehuis’. Vandaar: ‘Tehuisgemeente’. De Open Brief van 31 oktober 1966 was aan deze Tehuisgemeente gericht. Vijfentwintig handtekeningen stonden eronder, waarvan achttien van predikanten. De OB wond er geen doekjes om. Binnen de GKv heerste een ‘vrijmakingsgeloof’, dat religieus gevaarlijk werd genoemd. In de kerken zou een ideologie dwingend worden opgelegd. Jawel, de Vrijmaking was noodzakelijk, was ook gehoorzaamheid uit kracht van de Heilige Geest. Maar ’t was geen kerkreformatie. In een twist situatie waren we even in een andere kamer gaan wonen. Maar we bleven wel zonen van hetzelfde huis. De twisten moesten liever opgeruimd worden.

In dat verband werden er pijnlijke opmerkingen gemaakt. We moesten nog maar eens goed nadenken of het historisch fundament van de Gereformeerde Kerken in Nederland (Schrift én de drie formulieren van eenheid) wel samenvalt met het fundament van de heilige algemene christelijke kerk. We zouden met ons vaak klein vaderlands gedoe worden weggeroepen naar het niveau van de wereldkerk, of wij dat nu wensen of niet. Daarheen zou Christus’ leiding van de wereldgeschiedenis ons dringen.

Deze OB sloeg bij de kerken in als een bom. Begrijpelijk. Hier gebeurden twee dingen, die nauw samenhangen:

- op z'n zachtst gezegd werd de betekenis van de gereformeerde belijdenis gerelativeerd;
- en vervolgens werd de toepassing van die belijdenis op de concrete kerkelijke situatie ontkend. Bij de taxatie van de Vrijmaking ging en gaat het ten diepste om deze vraag: is hier wat je leest in art. 28-29 NGB van toepassing? En mag je volgens die norm spreken en handelen? Het gaat dus niet om ons beeld van de Vrijmaking, maar om de hantering van de belijdenis.

Kortom, hier kwam de grondslag van de kerken in geding!

De ondertekenaars kwamen uit verschillende hoek. Bij een deel was er een hang naar de synodaal Gereformeerde Kerken. Diverse van de ondertekenaars hebben dan ook de overstap naar deze kerken gemaakt. Maar niet allen. Ook vertegenwoordigers uit de groep die meer ruimte wilde binnen de kerken, zetten hun handtekening.

Vervolg

De OB ging werken als een splijtzwam binnen de kerken. Op de GS Amersfoort-West 1967 werd de kwestie acuut. Eén van de afgevaardigden uit Noord-Holland was ds. B.J.F. Schoep, de opsteller van de OB. De GS kon hem niet als afgevaardigde ontvangen. Zijn trouw aan de gereformeerde belijdenis was niet meer onomstreden. De breuk breidde zich landelijk uit. De GS Hoogeveen 1969 bleef bij de koers van Amersfoort-West 1967. Daarmee werd de breuk definitief. 20% van de kerkleden en 30% van de predikanten kwamen buiten het kerkverband te staan. Om een nieuwe kerkgemeenschap te vormen: GKv (buiten verband), sinds 1979 NGK. Met als opinieblad *Opbouw*.³

In de NGK treffen we met name (nakomelingen van) geestverwanten aan uit de groepering waarin men al jaren pleitte voor een zekere ruimte binnen de kerken. Al geldt dat niet voor allen die buiten verband gingen. Wil je de NGK kunnen plaatsen, dan moet bovenstaande achtergrond in rekening worden gebracht. Zoals ook de NGK zelf dat doen op hun website, al is uiteraard de taxatie van de gebeurtenissen anders. Van huis uit kenmerken de NGK twee dingen:

- ten aanzien van de binding aan de belijdenis is er een stuk ruimte die we als GKv tot nu toe hebben afgewezen. Er is binnen de NGK ruimte voor afwijking van de belijdenis. En van die ruimte wordt ook daadwerkelijk gebruik gemaakt;
- wat betreft het kerkverband is de structuur independentistisch. Dat maakt de structuur losvast, waarbij de plaatselijke kerk uiteindelijk zelf beslist. Dat maakt ook toezien op elkaar als kerken moeilijk.

Na veertig jaar

Evangelisch / postmodern

We zijn veertig jaar verder. En in veertig jaar staat de tijd niet stil. De maatschappij verandert. Ook binnen de kerken veranderen er dingen. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw liet de invloed van de evangelische beweging zich gelden. Dat speelde in de tijd daarvoor eigenlijk geen rol. Vandaag kun je er niet meer omheen. Tegelijk merk je de invloed van onze postmoderne tijd. Dat is een tijd waarin de grote ideologieën zijn gesneuveld. Een absoluut waarheidsbegrip klinkt menigeen veel te rigoureuus in de oren. Je vindt het in de kerk terug. Zoals ook de afkeer van regels en het denken in grote verbanden doorwerkt.

Dit alles heeft zowel binnen de NGK als de GKv allerlei sporen nagelaten. Het evangelicale denken kreeg binnen de NGK betrekkelijk makkelijk voet aan de grond. Onlangs karakteriseerde men zichzelf als ‘de meest evangelische onder de gereformeerde kerken en de meest gereformeerde onder de evangelische gemeenten’. Het is ook niet voor niets dat de New Winebeweging in Nederland in een NGK-kerk (Houten) de uitvalsbasis heeft.

Het ging de GKv niet voorbij. Ook daar merk je invloed van het evangelische en charismatische denken. En gaat het over het kerkverband - het voelt vaak als een ver van m'n bedshow. Wat hebben wij nou met een GS te maken? Laat ons toch rustig plaatselijk onze gang gaan!

Het valt niet te ontkennen: als GKv zijn we in diverse opzichten op de NGK gaan lijken. Sommigen kunnen het verschil nog maar moeilijk aangeven. Nou ja, ze hebben daar sinds een poosje ‘de vrouw in het ambt’. Dat wordt nog wel als een echt verschil gevoeld. Alhoewel je ook onder ons er pleidooien voor kunt horen.

Balans / breuklijn

Het lijkt erop dat de binding aan de belijdenis geen struikelblok meer hoeft te vormen om kerkelijk tot toenadering te komen. Aldus de Balans van DKE en CCS. Daarover is in ons blad al heel wat opgemerkt. De breuk is veertig jaar geleden. Helaas. Bij alle verandering is de breuklijn (op het punt van de binding aan de belijdenis en de aard van het kerkverband) op papier en in de praktijk onveranderd gebleven. Hier past verootmoediging. En gebed. Of de Here de breuk van Sion wil helen.

Noten:

- ¹ Deze bijdrage gaat terug op een inleiding gehouden op 29 maart 2007 voor vrouwenverenigingen van de kring Assen-Zuid. Voor deze Kroniek werd dit verhaal op onderdelen ingekort en aangepast.
- ² Aan de rol die Schilder na de Vrijmaking binnen de kerken gespeeld heeft en zijn (verondersteld) gebrek aan leiding, hoop ik in het najaar terug te komen.
- ³ Er is over de GS Amersfoort-West en de GS Hoogeveen meer op te merken dan hier gebeurt. Ook daarop hoop ik het najaar terug te komen.